

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18372305>

INVESTITSIYA JARAYONLARINING HUDUDIIY IQTISODIIY RIVOJLANISHGA STRATEGIK TA'SIRI

Ibrohimov Behzodbek Baxromjon o'g'li

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
behzodbekibrohimov00@gmail.com, +998881636336*

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda investitsiya jarayonlarining strategik ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda investitsiyalar hududiy iqtisodiyotning asosiy drayveri sifatida qaralib, ularning ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish, infratuzilmani rivojlantirish, bandlik darajasini oshirish va hududlararo iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishdagi o'rni asoslab beriladi. Shuningdek, investitsiya jarayonlarining tarkibiy tuzilmasi, manbalari va yo'nalishlari hududiy rivojlanish strategiyalari bilan uzviy bog'liqlikda yoritiladi. Maqolada hududiy investitsiya siyosatini takomillashtirish zarurati, institutsional muhitning roli hamda davlat va xususiy investitsiyalar o'rtasidagi o'zaro uyg'unlik masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tahlil natijalari hududiy iqtisodiy o'sishni jadallashtirishda investitsiya jarayonlarini strategik rejalashtirish va boshqarish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: hududiy iqtisodiyot, investitsiya jarayonlari, strategik rivojlanish, hududiy o'sish, investitsiya siyosati, iqtisodiy jadallashuv, infratuzilma, ishlab chiqarish salohiyati, institutsional muhit, bandlik, iqtisodiy barqarorlik.

KIRISH

Hozirgi davrda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan strukturaviy siljishlar, global qiymat zanjirlarining qayta shakllanishi hamda tashqi iqtisodiy xatarlarning kuchayishi sharoitida hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy adabiyotlarda hududiy rivojlanishning barqarorligi va raqobatbardoshligi ko'p jihatdan investitsiya jarayonlarining hajmi, tarkibi va yo'naltirilganligiga bog'liq ekani qayd etiladi. Investitsiyalar hududlarda ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va mehnat bozori muvozanatini ta'minlash orqali iqtisodiy o'sishning asosiy manbai sifatida namoyon bo'ladi [1].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, investitsiya jarayonlari yetarli darajada strategik rejalashtirilmagan hududlarda iqtisodiy o'sish beqaror, hududlararo tafovutlar esa chuqurlashib boradi. Jahon banki ekspertlarining xulosalariga ko'ra, hududlarga yo'naltirilgan investitsiyalar samaradorligi ularning institutsional muhit bilan uyg'unligi, transport-logistika infratuzilmasi rivojlanganligi va mahalliy boshqaruv tizimining sifatiga bevosita bog'liqdir [2]. Shu bois, investitsiya jarayonlarini faqat moliyaviy resurslar oqimi sifatida emas, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiruvchi strategik mexanizm sifatida baholash zarur.

Rivojlangan davlatlar tajribasi investitsiya siyosatining hududiy yoʻnaltirilganligi iqtisodiy oʻsishning muhim omili ekanini tasdiqlaydi. OECD tadqiqotlarida hududiy investitsiya strategiyalari sanoat diversifikatsiyasi, kichik va oʻrta biznesni rivojlantirish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali hududiy raqobatbardoshlikni oshirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan [3]. Ayniqsa, davlat va xususiy sektor investitsiyalarining oʻzaro uygʻunligi hududlarda multiplikativ iqtisodiy taʼsirni yuzaga keltirishi alohida taʼkidlanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi hisobotlarida esa investitsiya jarayonlari hududiy rivojlanishning ijtimoiy jihatlari bilan chambarchas bogʻliq holda koʻrib chiqiladi. UNDP xulosalariga koʻra, investitsiyalarning bandlik yaratish, aholi daromadlarini oshirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishdagi roli hududiy iqtisodiy barqarorlikni taʼminlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega [4]. Bu esa investitsiya siyosatini faqat iqtisodiy samaradorlik emas, balki ijtimoiy natijadorlik nuqtai nazaridan ham baholash zarurligini koʻrsatadi.

Oʻzbekiston sharoitida hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish soʻnggi yillarda davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yoʻnalishiga aylandi. Qabul qilinayotgan strategiyalar, Prezident farmon va qarorlarida hududlarda investitsiya muhitini yaxshilash, toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, sanoat zonalari va klasterlarni rivojlantirish orqali hududiy iqtisodiy faollikni oshirish muhim vazifa sifatida belgilangan [5]. Mazkur normativ-huquqiy asos investitsiya jarayonlarining hududiy rivojlanishdagi strategik ahamiyatini yanada kuchaytirib, ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb yoʻnalishni shakllantirmoqda.

Shu bois, hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda investitsiya jarayonlarining strategik ahamiyatini chuqur ilmiy tahlil qilish, ularning iqtisodiy oʻsish, tarkibiy transformatsiya va ijtimoiy barqarorlikka taʼsirini aniqlash bugungi kunda muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda investitsiya jarayonlarining strategik ahamiyati masalasi xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan boʻlib, mazkur yoʻnalish turli nazariy maktablar va empirik yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Klassik hududiy rivojlanish nazariyalarida investitsiyalar ishlab chiqarish omillarini hududlar boʻyicha qayta taqsimlovchi asosiy mexanizm sifatida talqin qilinadi. Xususan, A. Hirschman investitsiyalarni "muvozanatsiz oʻsish"ni ragʻbatlantiruvchi strategik instrument sifatida koʻrib, ularning hududiy iqtisodiyotda turtki beruvchi (leading sectors) rolini asoslab beradi [6]. Ushbu yondashuv investitsiya resurslarini ustuvor tarmoqlarga yoʻnaltirish orqali hududiy iqtisodiy jadallashuvga erishish mumkinligini koʻrsatadi.

Keyingi tadqiqotlarda hududiy rivojlanish va investitsiya jarayonlari oʻrtasidagi bogʻliqlik neoklassik va endogen oʻsish nazariyalari asosida kengaytirildi. R. Barro va X. Sala-i-Martin oʻz ishlarida investitsiyalar kapital jamgʻarishning asosiy manbai boʻlib, hududlar oʻrtasidagi iqtisodiy konvergentsiya yoki divergensiyaning belgilovchi muhim omil ekanini empirik jihatdan isbotlaydilar [7]. Ularning xulosalariga koʻra,

investitsiya faolligi yuqori bo'lgan hududlarda ishlab chiqarish samaradorligi va aholi daromadlari tezroq o'sadi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda investitsiya jarayonlari hududiy iqtisodiyotning faqat miqdoriy emas, balki sifat jihatlarini ham belgilovchi omil sifatida talqin qilinmoqda. P. Krugman tomonidan ishlab chiqilgan yangi iqtisodiy geografiya nazariyasida investitsiyalar aglomeratsiya effektlari orqali hududiy rivojlanishni jadallashtirishi, transport xarajatlari va bozor hajmi bilan o'zaro ta'sirda iqtisodiy faollikni muayyan hududlarda jamlashi asoslab berilgan [8]. Ushbu yondashuv investitsiya siyosatini hududiy rejalashtirish bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Institutsional yondashuv tarafdorlari esa investitsiya jarayonlarining samaradorligi bevosita hududiy institutsional muhit sifatiga bog'liq ekanini ta'kidlaydilar. D. North ilmiy ishlarida mulk huquqlari himoyasi, shaffof boshqaruv va huquqiy barqarorlik investitsiyalarni jalb etish va ularning uzoq muddatli iqtisodiy ta'sirini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani ko'rsatilgan [9]. Bu yondashuv hududiy rivojlanishda faqat moliyaviy resurslar emas, balki institutsional islohotlar ham muhimligini asoslaydi.

Hududiy investitsiya siyosatini strategik boshqarish masalalari M. Porterning raqobatbardoshlik nazariyasida ham alohida o'rin egallaydi. Uning klasterlar konsepsiyasiga ko'ra, investitsiyalar hududiy klasterlarga yo'naltirilganda innovatsion faollik kuchayadi va hududning global raqobatbardoshligi oshadi [10]. Ushbu yondashuv sanoat zonalari va maxsus iqtisodiy hududlar orqali investitsiyalarni jalb etishning ilmiy asosini shakllantiradi.

So'nggi yillarda olib borilgan empirik tadqiqotlarda investitsiya jarayonlarining hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri panel ma'lumotlar va fazoviy modellar asosida baholanmoqda. M. Fujita va J.-F. Thisse tadqiqotlarida investitsiya oqimlarining hududlararo spillover effektlari mavjudligi aniqlanib, bir hududdagi investitsiya faolligi qo'shni hududlar iqtisodiy o'sishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan isbotlangan [11]. Bu holat hududiy investitsiya siyosatini muvofiqlashtirilgan tarzda olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham investitsiya jarayonlarining hududiy rivojlanishdagi roli keng yoritilgan. O'zbekiston iqtisodchilari investitsiyalarni hududiy yalpi mahsulot o'sishi, bandlik darajasi va ishlab chiqarish tarkibining diversifikatsiyasi bilan uzviy bog'liq holda tahlil qiladilar. Jumladan, Sh. Sh. Shodmonov hududlarda investitsiya muhitini yaxshilash iqtisodiy faollikni oshirishning asosiy sharti ekanini qayd etadi [12]. Boshqa tadqiqotlarda esa investitsiyalarning tarmoqlar kesimidagi notekis taqsimlanishi hududlararo nomutanosiblikni kuchaytirishi mumkinligi ta'kidlanadi [13].

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, investitsiya jarayonlari hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishning asosiy strategik omillaridan biri bo'lib, ularning ta'siri kapital jamg'arish, institutsional muhit, aglomeratsiya effektlari va innovatsion rivojlanish mexanizmlari orqali namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda hududiy investitsiya jarayonlarini

kompleks, fazoviy va dinamik yondashuv asosida baholash yetarli darajada chuqurlashtirilmaganligi mazkur maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda investitsiya jarayonlarining strategik ahamiyatini aniqlashga qaratilgan bo'lib, kompleks ilmiy-metodik yondashuv asosida olib boriladi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi hududiy iqtisodiyot, investitsiya nazariyasi, endogen iqtisodiy o'sish va yangi iqtisodiy geografiya konsepsiyalariga tayangan holda shakllantiriladi. Tadqiqot jarayonida umumilmiy metodlardan tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, mantiqiy umumlashtirish hamda tizimli yondashuv keng qo'llaniladi. Ushbu metodlar investitsiya jarayonlarini hududiy iqtisodiy rivojlanishning alohida elementi sifatida emas, balki ishlab chiqarish, infratuzilma, bandlik va institutsional muhit bilan o'zaro bog'liq yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotning empirik bazasi sifatida hududlar kesimida yalpi hududiy mahsulot, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, bandlik darajasi va sanoat ishlab chiqarishi ko'rsatkichlari tanlanadi hamda ularning vaqt bo'yicha dinamikasi o'rganiladi.

Tadqiqotda iqtisodiy-statistik va ekonometrik metodlar asosiy o'rinni egallaydi. Jumladan, dinamik qatorlar tahlili investitsiya jarayonlarining hududiy iqtisodiy rivojlanish sur'atlari bilan bog'liqligini aniqlash uchun qo'llaniladi, korrelyatsion va regressiya tahlillari orqali investitsiya ko'rsatkichlarining iqtisodiy o'sishga ta'sir darajasi baholanadi. Model sifatida ko'p omilli regressiya (OLS), zarur hollarda esa hududlararo farqlarni hisobga olish uchun panel ma'lumotlar asosidagi Fixed Effects va Random Effects yondashuvlari qo'llanilishi nazarda tutiladi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida statistik ahamiyatlilik testlari, qoldiqlar tahlili va alternativ spetsifikatsiyalar asosida robustlik tekshiruvlari amalga oshiriladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil va natijalar bo'limida keltirilgan empirik ma'lumotlar Namangan viloyatida investitsiya jarayonlari hududiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi omiliga aylanganini aniqlash imkonini beradi. Ushbu bo'limda 2017–2024 yillar davomida asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi, ularning hududlar kesimidagi taqsimlanishi, qurilish faoliyati va moliyalashtirish manbalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Statistik jadval va hosila ko'rsatkichlar yordamida investitsiya faolligining hududiy nomutanosibliklari, investitsiya oqimlarining konsentratsiyasi hamda ularning iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilma rivojiga ta'siri ochib beriladi. Mazkur tahlil hududiy iqtisodiyot nazariyasidagi o'sish qutblari va investitsiya multiplikatori mexanizmlarini empirik jihatdan baholashga xizmat qiladi.

Natijalar bo'limida investitsiya jarayonlarining miqdoriy o'sishi bilan bir qatorda ularning sifat jihatlari, xususan, moliyalashtirish manbalari tarkibi va moliyaviy barqarorlik darajasi alohida e'tiborga olinadi. Olingan natijalar investitsiya hajmi

yuqori bo'lgan hududlarda tashqi moliyalashtirish ustunligini, investitsiya faolligi nisbatan past hududlarda esa ichki resurslarga tayangan barqarorroq model shakllanayotganini ko'rsatadi. Bu holat hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda investitsiya siyosatini faqat hajm ko'rsatkichlari orqali emas, balki moliyalashtirish sifati va uzoq muddatli barqarorlik mezonlari asosida baholash zarurligini asoslaydi. Shunday qilib, tahlil va natijalar bo'limi hududiy investitsiya siyosatini takomillashtirish uchun ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga imkon yaratadi.

Namangan viloyati va uning hududlari kesimida 2017–2024 yillarda asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar dinamikasini aks ettirib, hududiy iqtisodiy rivojlanishning real moliyaviy asoslarini baholash imkonini beradi. Ushbu jadval orqali investitsiya jarayonlarining vaqt bo'yicha o'zgarishi, hududlararo farqlanishi va kapital qo'yilmalarning konsentratsiya darajasi aniqlanadi. Jadval ma'lumotlari investitsiya oqimlarining qaysi hududlarda jamlanayotganini, qaysi hududlarda esa nisbatan sust shakllanayotganini ko'rsatib, hududiy iqtisodiy rivojlanishda investitsiyalarning fazoviy nomutanosibligini empirik jihatdan tahlil qilishga zamin yaratadi (1-jadval).

1-jadval.

Namangan viloyati va tumanlari kesimida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar dinamikasi (mlrd.so'm)

Hudud	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Viloyat	3 586,7	8 158,1	12 084,9	12 007,2	12 982,0	14 775,1	19 220,1	54 231,4
Mingbuloq	139,9	321,0	275,2	295,6	354,0	454,8	473,1	1 123,9
Kosonsoy	209,3	392,0	968,5	564,4	508,4	551,2	719,7	1 665,2
Namangan	292,6	458,4	609,1	1 075,1	1 136,4	1 633,7	1 481,4	2 552,6
Norin	100,8	129,5	297,6	383,9	361,4	470,1	451,1	1 385,5
Pop	534,4	338,4	600,4	788,3	1 089,2	947,2	1 675,9	7 248,2
To'raqo'rg'on	629,5	3 638,4	3 594,5	1 203,8	1 030,8	1 575,1	1 984,8	3 598,3
Uychi	126,0	169,9	565,5	546,6	387,5	340,9	798,3	1 902,3
Uchqo'rg'on	227,3	488,4	476,3	782,0	473,5	565,9	696,9	1 802,4
Chortoq	124,3	177,0	250,8	388,3	608,9	626,0	1 357,6	1 995,1
Chust	142,2	215,4	428,5	1 042,8	1 156,9	1 362,5	2 181,3	4 230,6
Yangiqo'rg'on	120,2	142,4	443,0	496,3	502,0	703,4	724,0	2 060,5
Namangan sh.	931,5	1 667,4	3 531,1	4 440,0	5 372,8	5 544,3	6 676,0	24 666,8

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar Namangan viloyatida investitsiya jarayonlari 2017–2024 yillar davomida hududiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi omiliga aylanganini ko'rsatadi. Investitsiya oqimlarining keskin kengayishi hududda ishlab chiqarish salohiyati, infratuzilma rivoji va iqtisodiy faollikning kuchayishiga zamin yaratgan. Jadval tahlili investitsiya jarayonlarining fazoviy jihatdan notekis taqsimlanganini, ya'ni ayrim hududlarda kapital qo'yilmalar konsentratsiyasi yuqori, ayrimlarida esa nisbatan past ekanini ko'rsatadi. Bu holat hududiy iqtisodiyot nazariyasidagi "o'sish qutblari" konsepsiyasiga mos keladi: yirik shaharlar va sanoat markazlari investitsiyalarni ko'proq jalb etib, butun viloyat iqtisodiy rivojlanishiga multiplikativ ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, jadval

ma'lumotlari investitsiya siyosatining markazlashgan modeldan bosqichma-bosqich hududiy diversifikatsiyaga o'tayotganini ham anglatadi.

Raqlamlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Namangan viloyatida asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 2017 yildagi 3,6 trln so'mdan 2024 yilda 54,2 trln so'mga yetib, qariyb 15 baravar oshgan. Ayniqsa, 2023–2024 yillarda investitsiyalarning keskin sakrashi kuzatilib, bir yil ichida o'sish 35 trln so'mga yaqinni tashkil etgan. Hududlar kesimida Namangan sh. yetakchi bo'lib, 2024 yilda 24,7 trln so'm investitsiya jalb etib, viloyat umumiy hajmining taxminan 45–46 % ini shakllantirgan. Pop hududida investitsiyalar 7,2 trln so'm, Chustda 4,2 trln so'm, To'raqo'rg'onda 3,6 trln so'mni tashkil etgani sanoat va infratuzilma loyihalarining aynan shu hududlarda faol rivojlanayotganini ko'rsatadi. Ayni paytda Mingbuloq, Norin va Kosonsoy hududlarida investitsiyalar hajmi mutlaq qiymatda pastroq bo'lsa-da, ularning 2017–2024 yillardagi o'sish sur'atlari 8–14 baravar oraliq'ida bo'lib, investitsiya jarayonlarining periferik hududlarga ham bosqichma-bosqich yoyilayotganini tasdiqlaydi. Umuman olganda, 1-jadval ma'lumotlari investitsiya jarayonlari Namangan viloyatida hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiruvchi asosiy strategik drayver ekanini empirik jihatdan isbotlaydi.

2-jadval.

Namangan viloyati bo'yicha investitsiyalar va qurilish faoliyatining asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari (trln so'm)

Ko'rsatkichlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar – jami, trln so'm	3,59	8,16	12,08	12,01	12,98	14,78	19,22	54,23
Uy-joy va ijtimoiy soha obyektlarini ishga tushirish:								
Uy-joylarning umumiy maydoni, mln m ²	1,08	1,19	1,672	1,26	1,35	1,40	1,43	1,47
Umumta'lim maktablari, ming o'quvchi o'rni	6,1	3,0	3,3	9,9	11,8	9,3	17,4	25,7
Kasalxonalar, ming o'rin	0,3	0,4	0,6	0,6	6,0	0,2	0,4	-
Poliklinika muassasalari (QVP), smenada ming qatnov	0,4	1,7	0,5	0,3	0,1	0,3	1,0	1,2
Qurilish ishlari hajmi, trln so'm	1,48	2,26	3,47	4,68	5,56	6,55	7,34	13,39

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi hamda UNIDO sanoat raqobatbardoshlik indikatorlari ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2-jadval ma'lumotlari Namangan viloyatida 2017–2024 yillarda investitsiya va qurilish faoliyati iqtisodiy rivojlanishning ijtimoiy yo'naltirilgan modeli asosida shakllanayotganini ko'rsatadi. Jadvaldan ko'rinadiki, investitsiya jarayonlari faqat ishlab chiqarish obyektlariga emas, balki uy-joy, ta'lim va sog'liqni saqlash infratuzilmasiga ham yo'naltirilgan. Bu holat investitsiyalarning hududiy iqtisodiyotda ko'p kanalli ta'sir mexanizmini shakllantirayotganini anglatadi. Qurilish faoliyatining investitsiyalar bilan parallel ravishda kengayib borishi hududda bandlikni oshirish, aholi yashash sharoitlarini yaxshilash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, 2-jadval investitsiya jarayonlarini hududiy

rivojlanishning faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy samaradorlik mezonlari asosida ham baholash zarurligini ko'rsatadi.

Miqdoriy tahlil shuni ko'rsatadiki, asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 2017 yildagi 3,59 trln so'mdan 2024 yilda 54,23 trln so'mga yetib, 15 baravardan ortiq oshgan. Shu davrda qurilish ishlari hajmi 1,48 trln so'mdan 13,39 trln so'mga ko'tarilib, qariyb 9 baravar o'sishni namoyon etgan. Uy-joy qurilishi hajmi esa 2017 yildagi 1 079 ming m²dan 2024 yilda 1 469 ming m²ga yetib, 36 % ga oshgan. Ayniqsa, umumta'lim maktablarida yaratilgan o'quvchi o'rinlari soni 6,1 mingdan 25,7 mingga ko'payib, 4 baravardan ziyod o'sish qayd etilgan. Bu raqamlar investitsiya jarayonlari Namangan viloyatida iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy infratuzilmani kengaytirishning muhim moliyaviy asosiga aylanganini yaqqol tasdiqlaydi.

3-jadval.

Moliyalashtirish manbalari bo'yicha asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar tarkibi

Hududlar	Korxonalar va aholining o'z mablag'lari	Qabul qilingan mablag'lar	Davlat byudjeti	Bank kreditlari va boshqa qarz mablag'lari	Chet el investitsiyalari va kreditlari
Namangan sh.	9,1	90,9	4,0	0,5	86,4
Mingbuloq	20,3	79,7	3,0	0,6	76,1
Kosonsoy	25,6	74,4	2,1	0,0	71,6
Namangan	12,3	87,7	3,3	3,8	80,7
Norin	18,8	81,2	2,1	0,0	79,1
Pop	6,3	93,7	2,0	0,2	91,3
To'raqo'rg'on	25,9	74,1	1,4	1,5	71,0
Uychi	18,7	81,3	1,9	1,0	77,9
Uchqo'rg'on	24,3	75,7	3,9	4,8	66,9
Chortoq	51,6	48,4	1,7	0,0	46,7
Chust	9,6	90,4	0,9	1,4	88,0
Yangiqo'rg'on	16,1	83,9	2,3	3,7	77,8

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

3-jadval ma'lumotlari Namangan viloyatida investitsiya jarayonlarining moliyalashtirish modeli asosan tashqi manbalarga tayanayotganini yaqqol ko'rsatadi. Hududlar kesimidagi tarkib investitsiya faolligi yuqori bo'lgan hududlarda ichki jamg'armalar yetarli darajada ishga solinmayotganini, investitsiya qarorlarida xorijiy kapital va jalb qilingan mablag'lar hal qiluvchi rol o'ynayotganini anglatadi. Bunday moliyalashtirish modeli qisqa muddatda investitsiya oqimini tezlashtirsa-da, hududiy iqtisodiy rivojlanishning uzoq muddatli barqarorligi nuqtai nazaridan muayyan xatarlarni yuzaga keltiradi. Xususan, tashqi moliyalashtirishga yuqori darajada bog'liqlik hududiy iqtisodiyotning tashqi shoklarga sezgirlikni oshiradi hamda investitsiya siklining barqarorligini susaytirishi mumkin.

Miqdoriy jihatdan qaralganda, viloyat bo'yicha investitsiyalarning 86,3 % i qabul qilingan mablag'lar hisobiga moliyalashtirilgan bo'lib, shundan 82,3 % i chet el

investitsiyalari va kreditlariga to'g'ri keladi. Namangan sh. va Pop hududlarida tashqi moliyalashtirish ulushi mos ravishda 90,9 % va 93,7 % ni tashkil etib, eng yuqori ko'rsatkichlar qayd etilgan. Aksincha, Chortoq hududida korxonalar va aholining o'z mablag'lari ulushi 51,6 % ga teng bo'lib, bu hudud ichki moliyaviy resurslarga tayangan nisbatan barqaror investitsiya modeliga ega ekanini ko'rsatadi. Davlat byudjeti ulushi barcha hududlarda 0,9–4,0 %, bank kreditlari ulushi esa 0,0–4,8 % oralig'ida shakllangan bo'lib, moliya tizimi va davlat resurslarining investitsiya jarayonlaridagi ishtiroki cheklanganini ko'rsatadi. Umuman olganda, 3-jadval raqamlari Namangan viloyatida investitsiya jarayonlarini ichki moliyalashtirishni kengaytirish va manbalarni diversifikatsiya qilish hududiy iqtisodiy rivojlanishni barqarorlashtirishning muhim sharti ekanini empirik jihatdan tasdiqlaydi.

4-jadval.

Namangan viloyatida investitsiya jarayonlarining hududiy intensivligi va moliyalashtirish profili

Hududlar	Investitsiya konsentratsiyasi*	Tashqi moliyalashtirish darajasi, %	Ichki moliyalashtirish darajasi, %	Moliyaviy barqarorlik indeksi**
Namangan sh.	Juda yuqori	90,9	9,1	0,10
Mingbuloq	O'rtacha	79,7	20,3	0,25
Kosonsoy	O'rtacha	74,4	25,6	0,34
Namangan	Yuqori	87,7	12,3	0,14
Norin	O'rtacha	81,2	18,8	0,23
Pop	Juda yuqori	93,7	6,3	0,07
To'raqo'rg'on	O'rtacha	74,1	25,9	0,35
Uychi	O'rtacha	81,3	18,7	0,23
Uchqo'rg'on	Yuqori	75,7	24,3	0,32
Chortoq	Past	48,4	51,6	1,07
Chust	Yuqori	90,4	9,6	0,11
Yangiqo'rg'on	O'rtacha	83,9	16,1	0,19

Manba: Muallif ishlanmasi

* Investitsiya konsentratsiyasi –investitsiya hajmi va ulushi asosida sifat jihatdan baholangan.

** Moliyaviy barqarorlik indeksi = (Korxonalar va aholining o'z mablag'lari / Qabul qilingan mablag'lar).

4-jadval natijalari Namangan viloyatida investitsiya jarayonlarini faqat hajm jihatidan emas, balki sifat va barqarorlik nuqtai nazaridan baholash zarurligini ko'rsatadi. Jadval hududlarda investitsiya faolligining moliyalashtirish profili keskin farqlanishini ochib beradi: ayrim hududlarda investitsiya hajmi yuqori bo'lsa-da, ularning moliyaviy bazasi asosan tashqi manbalarga tayanadi, boshqalarida esa investitsiya miqdori nisbatan past bo'lsa ham ichki moliyalashtirish ustunlik qiladi. Bu holat hududiy iqtisodiy rivojlanishda investitsiya miqdori bilan bir qatorda manbalar tarkibi ham strategik ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Ayniqsa, tashqi moliyalashtirishga haddan tashqari tayanish hududiy rivojlanishning qisqa muddatda jadallashuviga olib kelsa-da, uzoq muddatda moliyaviy mustaqillik va iqtisodiy xavfsizlik nuqtai nazaridan cheklovlarni yuzaga keltiradi.

Raqamli tahlil shuni ko'rsatadiki, Namangan sh. va Pop hududlarida tashqi moliyalashtirish darajasi mos ravishda 90,9 % va 93,7 % ga yetib, moliyaviy barqarorlik indeksleri 0,10 va 0,07 darajasida shakllangan. Bu ko'rsatkichlar investitsiya faolligining yuqoriligiga qaramay, ichki moliyaviy tayanchning zaifligini anglatadi. Aksincha, Chortoq hududida ichki moliyalashtirish ulushi 51,6 %, tashqi mablag'lar esa 48,4 % ni tashkil etib, moliyaviy barqarorlik indeksi 1,07 ga teng bo'lgan. Bu hudud investitsiya hajmi bo'yicha yetakchi bo'lmasa-da, moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan eng mustahkam pozitsiyani egallaydi. Qolgan hududlarning aksariyatida moliyaviy barqarorlik indeksi 0,14–0,35 oralig'ida bo'lib, bu investitsiya jarayonlarida tashqi resurslarga yuqori darajada bog'liqlik saqlanib qolayotganini ko'rsatadi. Umuman olganda, 4-jadval natijalari Namangan viloyatida hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish bilan bir qatorda investitsiya manbalarini diversifikatsiya qilish va ichki moliyaviy resurslarni faollashtirish strategik zarurat ekanini ilmiy jihatdan asoslaydi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot Namangan viloyatida investitsiya jarayonlarining 2017–2024 yillardagi dinamikasi, hududiy taqsimoti, qurilish faoliyati bilan o'zaro bog'liqligi hamda moliyalashtirish manbalari tarkibini kompleks empirik tahlil qilishga asoslandi. Olingan natijalar investitsiyalar hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda hal qiluvchi rol o'ynayotganini, biroq ularning hududlar bo'yicha konsentratsiyasi va moliyalashtirish sifati jihatidan muhim nomutanosibliklar mavjudligini ko'rsatdi. Quyida asosiy ilmiy xulosalar hamda ulardan kelib chiqadigan amaliy tavsiyalar bayon etiladi.

Birinchidan, 2017–2024 yillarda Namangan viloyatida asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 3,6 trln so'mdan 54,2 trln so'mga yetib, qariyb 15 baravar oshgan. Ushbu keskin o'sish investitsiya jarayonlari viloyat iqtisodiy o'sishining asosiy drayveriga aylanganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, investitsiyalarning hududiy taqsimoti notekis bo'lib, 2024 yilda Namangan sh. ulushi 45 % dan ortiq, Pop va Chust hududlari esa yirik investitsiya markazlariga aylangan. Bu holat hududiy rivojlanishda "o'sish qutblari" modeli shakllanayotganini ko'rsatadi. Ilmiy taklif sifatida investitsiya siyosatini faqat yetakchi hududlarda emas, balki nisbatan past investitsiya hajmiga ega tumanlarda ham sanoat va infratuzilma loyihalari orqali muvozanatli kengaytirish zarur.

Ikkinchidan, investitsiyalar va qurilish faoliyati o'rtasidagi bog'liqlik tahlili 2017–2024 yillarda qurilish ishlari hajmi 1,48 trln so'mdan 13,39 trln so'mga, ya'ni 9 baravar oshganini ko'rsatdi. Uy-joy qurilishi hajmining 36 % ga, umumta'lim maktablarida yaratilgan o'quvchi o'rinlarining esa 4 baravardan ziyod ko'payishi investitsiyalarning ijtimoiy infratuzilmaga sezilarli ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi. Shu asosda ilmiy jihatdan investitsiya samaradorligini baholashda faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar emas, balki uy-joy, ta'lim va sog'liqni saqlash infratuzilmasidagi natijalarni ham integrallashgan indikatorlar orqali hisoblash taklif etiladi.

Uchinchidan, moliyalashtirish manbalari tarkibi bo'yicha tahlil investitsiyalarning 86,3 % i qabul qilingan mablag'lar, shundan 82,3 % i chet el investitsiyalari va kreditlari hisobiga moliyalashtirilayotganini ko'rsatdi. Ayrim hududlarda (Pop – 93,7 %, Namangan sh. – 90,9 %) tashqi moliyalashtirish darajasi juda yuqori, ichki moliyalashtirish ulushi esa past bo'lib qolmoqda. Aksincha, Chortoq hududida ichki mablag'lar ulushi 51,6 % ni tashkil etib, moliyaviy barqarorroq model shakllangan. Ilmiy taklif sifatida hududiy investitsiya siyosatida ichki moliyalashtirish ulushini kamida 25–30 % darajasiga yetkazish, bank kreditlari va mahalliy jamg'armalarni rag'batlantirish mexanizmlarini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, olib borilgan tahlillar investitsiya hajmi yuqori bo'lishi har doim ham moliyaviy barqarorlikni anglatmasligini ko'rsatdi. Yuqori tashqi moliyalashtirish qisqa muddatda iqtisodiy faollikni tezlashtirsa-da, uzoq muddatda valyuta xatarlari va tashqi qarz bosimini kuchaytirishi mumkin. Shu bois hududlar kesimida investitsiya manbalarini diversifikatsiya qilish, xorijiy investitsiyalarni ichki moliyaviy resurslar bilan uyg'unlashtirgan holda jalb etish strategik ahamiyatga ega.

Beshinchidan, amaliy tavsiyalar sifatida: (1) investitsiya oqimlarini hududlar bo'yicha muvozanatlashtirish uchun sanoat zonalari va klasterlarni periferik hududlarda rivojlantirish; (2) ichki moliyalashtirishni kuchaytirish maqsadida bank kreditlari uchun hududiy kafolat va subsidiyalar joriy etish; (3) investitsiya loyihalarini baholashda ijtimoiy samaradorlik mezonlarini majburiy kiritish; (4) tashqi moliyalashtirishga yuqori bog'liqlikka ega hududlar uchun risklarni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish taklif etiladi. Ushbu chora-tadbirlar Namangan viloyatida investitsiya jarayonlarining nafaqat jadallashuvini, balki ularning uzoq muddatli barqarorligini ham ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2020). Economic Development. Pearson Education.
2. World Bank. (2022). World Development Report: Finance for an Equitable Recovery. Washington, DC.
3. OECD. (2021). Regional Development Policy: Principles and Practices. Paris.
4. UNDP. (2023). Human Development Report. New York.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmon. Toshkent.
6. Hirschman, A. O. (1958). The Strategy of Economic Development. Yale University Press, New Haven.
7. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2004). Economic Growth. MIT Press, Cambridge.
8. Krugman, P. (1991). Geography and Trade. MIT Press, Cambridge.
9. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge.
10. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Free Press, New York.

11. Fujita, M., & Thisse, J.-F. (2013). Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location, and Regional Growth. Cambridge University Press, Cambridge.
12. Shodmonov, Sh. Sh. (2018). Hududiy iqtisodiyot va investitsiya siyosati. Iqtisodiyot nashriyoti, Toshkent.
13. Mullabayev, B. B. (2020). Mintaqaviy rivojlanish va investitsiya jarayonlari. Fan va texnologiya, Toshkent.
14. Namangan viloyati Statistika boshqarmasining 2017-2024-yillik hisobotlari to'plami